

УДК 72.034(477.81/.82)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.46>**Шеретюк Р. М.**

Рівненський державний гуманітарний університет

Стоколос Н. Г.

Київський гуманітарний інститут

ХУДОЖНЬО-МИСТЕЦЬКІ НАДБАННЯ ОРДЕНУ ПІАРІВ НА ВОЛИНІ (КІНЕЦЬ XVII – ПЕРША ТРЕТИНА XIX СТ.)

У статті осмислюються мистецькі здобутки римо-католицького ордену піарів на теренах Волині впродовж кінця XVII – першої третини XIX ст. як втілення ідейних орієнтирів доби пізнього бароко в сакральному зодчестві, монументальному живописі та скульптурі, а також аналізуються основні сегменти художньо-естетичного простору його шкільництва.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, історизму, системності. Використовувалися як загальнонаукові (аналізу і синтезу, систематизації й узагальнення), так і спеціально-наукові методи, зокрема, проблемно-тематичний, хронологічний, іконографічний і стильового аналізу. Наукова новизна статті полягає у систематизації наявного на сьогоднішній день у вітчизняному мистецтвознавстві емпіричного матеріалу про художньо-мистецькі набутки римо-католицького ордену піарів на Волині впродовж кінця XVII – першої третини XIX ст. та спробі аналітичних узагальнень щодо їх теоретичного обґрунтування.

Встановлено, що в піарських сакральних монументальних комплексах були втілені автентичні зразки західноєвропейського стилю бароко. Зводилися вони за участі провідних фахівців із Західної і Східної Європи. Окреслено, що органічним елементом архітектурних ансамблів піарських костелів на Волині була монументальна статуарна пластика, а також високохудожня різьба по дереву. Аргументовано, що живописні твори авторства Кароля Губеля, що оздоблювали будівлі Любешівського і Дубровицького осередків ордену піарів, за рівнем виконання, оригінальністю сюжетів, досконалістю композицій, експресією, а також неповторною колористикою, віднесені фахівцями до шедеврів європейського мистецтва. Акцентовано, що сегментами мистецької практики ордену піарів на Волині XVII – першої третини XIX ст. були: естетичний потенціал архітектури колегіумів, їх інтер'єрів, до оформлення яких нерідко залучалися знані європейські митці; музичний супровід релігійних церемоній і значимих подій світського життя; театральні постановки; ботанічні сади і парки з унікальними колекціями рослин.

Ключові слова: Волинь, римо-католицький орден піарів, пізнє бароко, сакральна архітектура, статуарна пластика, декоративна пластика, фреска, естетизація освітнього середовища.

Постановка проблеми. Поява на політичній карті світу незалежної держави Україна і подальший розвиток її духовно-культурного життя актуалізували поглиблене вивчення вітчизняної культурно-мистецької спадщини, переосмислення багатьох підходів до її оцінок. Легітимізація українства як самодостатньої національної спільноти спонукала до перегляду низки вкорінених стереотипів і вироблення нових поглядів на весь мистецький доробок нації [9]. У цьому контексті на авансцені проблемного поля вітчизняної гуманітаристики постала потреба повернення із забуття багатьох сторінок історії українського мистецтва, дослідження яких цілеспрямовано табувалися тоталітарною системою, а величезна кількість

пам'яток нищилася – вилучалася із національної історико-культурної скарбниці та зрештою зникла з культурного ландшафту українських земель. Зокрема, йдеться про твори сакрального мистецтва, пов'язані з діяльністю римо-католицьких чернечих орденів, значимість якої для розвитку української культури впродовж тривалого часу свідомо ігнорувалася чи спотворювалася спочатку російським самодержавством, а пізніше – радянською владою. Тому «У темряві минулого залишилися імена вітчизняних і запрошених з інших країн митців – творців сакрального простору католицьких храмів», що зрештою призвело «до стирання у свідомості людей вартості велетенського доробку в історії вітчизняного мистецтва» [10, с. 10].

Приміром, до останнього часу на маргінесах вітчизняних наукових досліджень залишалася освітня і художньо-мистецька праця одного з римо-католицьких орденів, а саме піарів, який створив на Волині три осередки – у Дубровиці (1684 р.), Любешові (1689 р.) та Межирічі Корецькому (1702 р.). Його вплив на художньо-мистецький ландшафт краю заслуговує на виважену оцінку в контексті внеску у формування синкретичної, «православно-латинської» спрямованості української культури, її розвороту, за висловлюванням Дмитра Чижевського, «обличчям на Захід» [14, с. 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії мистецький аспект діяльності ордену піарів на Волині кінця XVII – першої третини XIX ст. досі не був предметом комплексних наукових студій. Найбільш вивченою є сакральна архітектура ордену піарів, окремі пам'ятки якої досліджували Ольга Михайлишин [6] і Петро Ричков [8]. Базисними працями стосовно живописної та скульптурної спадщини ордену піарів є монографії Павла Жолтовського [1] і Дмитра Крвавича [2]. Що стосується здобутків садово-паркового мистецтва ордену піарів на Волині, то тут хотілося б відзначити науковий доробок Віктора Мельника [5].

Мета дослідження – спроба узагальнення мистецької візії ордену піарів на Волині крізь призму його набутків в архітектурі, монументальному малярстві, статуарній і декоративній пластиці, а також у творенні художньо-естетичного простору піарського шкільництва краю.

Виклад основного матеріалу. Одним із римо-католицьких орденів, що виникли і розгорнули свою діяльність на хвилі Реформації як її ремінісценція, тобто своєрідний відгук, був орден піарів. Хоча він не створив на Волині розгалуженої мережі своїх осередків, оскільки у краї їх діяло тільки три, – у Дубровиці, Любешові та Межирічі Корецькому, але кожний із них справляв відчутний вплив на духовно-культурний розвиток його населення на базі досягнень тогочасної європейської освіти, науки, а також практики господарювання. Показово, якщо донедавна нашим сучасникам була доступна певна інформація про набутки освітньої діяльності піарів [13], то водночас досягнення їх художньо-мистецької праці в Україні належно не оцінені, оскільки майже забуті.

Наголосимо, що в піарських сакральних монументальних комплексах були втілені автентичні зразки західноєвропейського стилю бароко. Зводилися вони за участі провідних фахівців із Західної і Східної Європи. Приміром, піарський костел

святого Антонія Падуанського в Межирічі Корецькому збудовано за проектом знаного польського архітектора Войцеха Ленартовича. І хоча він був традиційним для більшості тогочасних костелів Речі Посполитої, однак для Волині – винятковим, оскільки в ньому була застосована так звана стовпово-стінова об'ємно-планувальна система. Не можна обійти увагою й того, що піарські костели у Дубровиці, Любешові та Межирічі Корецькому були не лише органічно вписані в оточуюче середовище, але й відігравали роль висотної домінанти в їх просторо-планувальній композиції. За архітектурною формою всі три піарські храми являли собою тринавні базилики; у Дубровиці і Межирічі Корецькому – з двома вежами як частинами фасадів. Цим спорудам притаманна підкреслена монументальність, репрезентативність, живописність.

Оздоблення інтер'єрів пізньобарокових піарських храмів відзначалося довершеними творами пластичного мистецтва. Серед них: ліпний декор Дубровицького костелу з його стукковими композиціями, зокрема орнаменти, зображення путті і музичних інструментів, гірлянди квітів на стінах, колонах і стелі, а також статуарна пластика вівтарів; монументальні твори «неповторної рококової містичної пишності» – статуї Богородиці і святого Йосифа Любешівського костелу; різьблені «барокового стилю» численні вівтарі Дубровицького та Межиріцького костелів. Органічним елементом архітектурних ансамблів піарських костелів на Волині була монументальна статуарна пластика з притаманною їй драперії «рухливістю і темпераментним поривом», а також високохудожня різьба по дереву численних вівтарів. Щедро орнаментована й позолочена, вона живила емоційну насиченість інтер'єрів культових споруд, надавала їм більшої декоративності.

Значиме місце в оздобленні римо-католицьких культових споруд на Волині, зокрема й ордену піарів, упродовж XVIII – початку XIX ст. належало монументальному живопису, який, за виразом Павла Жолтовського, «ніби об'єднував помпезну різноманітність пишних інтер'єрів в єдину цілісність» [1, с. 122]. Його характерними рисами були патетика, апофеозні адоративні композиції, сповнені руху й експресії, калейдоскопічне багатство фігур і пишних драпіровок, різноманітність сюжетів, алегоричних зображень і символів.

Усе це більшою чи меншою мірою було властиве творчості художника-членця ордену піарів Кароля (Лукаша) Гюбеля – одного з видатних польських митців середини – другої половини

XVIII ст., котрий майже все своє творче життя провів на Волині. На жаль, зі всього його мистецького доробку на її теренах дивом збереглася лише одна фреска із зображенням хрещення святим Іоанном Ісуса Христа в річці Йордан в апсиді Дубровицького костелу. Донедавна ім'я цього художника та його внесок у мистецьку скарбницю польського, українського і білоруського народів були майже забуті, але дослідження останніх років повертають нам пам'ять про його творчий шлях, зокрема здобутки в царинах сакрального і світського живопису [12]. З них дізнаємося, що творами монументального і станкового живопису авторства Кароля Гюбеля були оздоблені не тільки будівлі Любешівського і Дубровицького осередків ордену піарів, а й низки інших культових і світських споруд Правобережної України та Білорусі. Виконавський рівень його фресок, зокрема оригінальність сюжетів, досконалість композицій, експресія, а також неповторна колористика, отримали високу оцінку польських мистецтвознавців у 20-х рр. XX ст., коли частина з них ще зберігалася. Вони віднесли їх до шедеврів живопису європейського рівня. Отже, є всі підстави для твердження, що доробок Кароля Гюбеля став вагомим внеском у мистецьку складову діяльності ордену піарів на Волині, неподільним надбанням польської, української та білоруської культур.

Естетизація середовища освітньої діяльності піарів на Волині забезпечувалася тим, що будівлі колегіумів цього ордену являли собою невід'ємну складову просторово-планувальної композиції їхніх осередків. Оформлення шкільних приміщень гармоніювало з їх функціональністю, вповні відповідало намаганням, притаманному добі Просвітництва, створити такий простір, де б зручність освітньої комунікації узгоджувалася, гармоніювала з його художньо-мистецьким наповненням. Він був властивий ошатним бібліотекам, добре обладнаним спеціалізованим кабінетам, музеям, навчальним аудиторіям, рекреаціям, залам для урочистостей, щедро декорованим настінними фресковими розписами із зображеннями значимих історичних подій, портретами видатних представників ордену піарів, а також їхніх колишніх вихованців, котрі стали знаковими постатями країни – державними і церковними діячами, письменниками, науковцями тощо.

Підопічні навчальних закладів ордену піарів набували гарної музичної освіти, яка, базуючись на відповідних навчальних дисциплінах, удосконалювалася їх участю в релігійних обрядах і світських церемоніях. Симптоматично, що музи-

кування молодих людей не обмежувалося сферою сакрального, оскільки наповнювалося й вагомим світським сегментом. Зокрема йдеться про активне залучення учнів до музичного супроводу значимих подій шкільного життя, театральних дійств, а також містечкових музично-драматичних постановок.

Шкільний театр цього ордену, який свого часу став однією з ланок його освітньо-виховної програми, виконував низку значимих дидактичних функцій: залучення молоді до надбань тогочасного європейського сценічного мистецтва сприяло розвитку пам'яті, уяви, оволодінню латиною, вдосконаленню дикції та навичок ораторського мистецтва. Набуття шкільними виставами виразного публічного характеру протягом XVIII – початку XIX ст. мало неабияке суспільне значення, оскільки справляло позитивний вплив на модернізацію духовно-культурного простору краю. Зрештою, залучення сценічного мистецтва до освітньої праці піарів на Волині як однієї з ланок латинського шкільництва, його багатолітня практика стали внеском не тільки у формування вітчизняної шкільної драми, а й одним із чинників розвитку українського професійного театру [11].

Культурно-освітня праця трьох осередків ордену піарів на Волині впродовж середини XVIII – першої третини XIX ст. реалізувалася із залученням потенціалу ботанічних садів і парків – невід'ємної частини їх структури. Вони слугували як збагаченню змісту низки навчальних дисциплін, зокрема таких, як природознавство, рільництво, сільське господарство, садівництво тощо, так і набуттю вихованцями практичних навичок, співзвучних освітнім інтенціям доби. Набуваючи знань і вмінь під час роботи в ботанічних садах і парках, розвиваючись фізично, інтелектуально й емоційно, юнаки досягали прикладну значимість результатів ботанічних студій, зокрема для збереження, збагачення навколишнього природного середовища на основі надбань тогочасної науки і практики. Саме тому з навчальних закладів піарів вийшла плеяда ботаніків, ландшафтних архітекторів, садівників, подвижницька праця яких стала внеском до скарбниць освіти і науки, модернізації господарської діяльності, збагатила культурний простір краю мережею садів і парків, частина яких були справжніми витворами садово-паркового мистецтва.

Доля осередків ордену піарів на Волині виявилася не тільки драматичною, а в окремих випадках трагічною. Водночас вона є показовою в контексті

функціонування на її теренах Римо-Католицької Церкви під час перебування у складі різних державних утворень. Якщо їх заснування, розбудова й активна діяльність за Речі Посполитої стали наслідком сприяння з боку її владних структур, перш за все місцевих польських магнатів і шляхти, то за володарювання Російської імперії з політичних міркувань із наростаючою силою вони піддавалися адміністративним заходам тиску. Це призвело до їх поступового занепаду і, зрештою, заборони діяльності. За часів міжвоєнної Польщі ставлення до духовно-культурних надбань римо-католицьких орденів, зокрема їх художньо-мистецької складової, суттєво змінилося. Приміром, комплекс піарського костелу в Межиріччя Корецькому був не тільки відновлений, а й суттєво розбудований. Водночас два інші – у Любешові і Дубровиці – з метою наступної реставрації були ретельно обстежені польськими фахівцями. І якщо Дубровицький костел тоді частково оновили, то стосовно Любешівського католицького храму початок Другої світової війни перекреслив такі ж наміри. Значних руйнувань, а в низці випадків і незворотних утрат, сакральні об'єкти ордену піарів на Волині зазнали за радянської доби. Нині лише один колишній піарський костел святого Іоанна Хрестителя в Дубровиці знаходиться не тільки в задовільному стані, а й зусиллями спільноти громади Римо-Католицької Церкви та співвітчизників з інших місцевостей України і Польщі його зовнішній вигляд, а також інтер'єр поступово повертають низку ознак автентичності. Водночас, на жаль, споруда піарського костелу святого Антонія Падуанського у Великих Межиріччях стрімко руйнується, а третій – на честь святого Іоанна Євангеліста в Любешові – втрачений.

Вповні поділяючи думку Василя Липинського, що «українським є і повинно бути все, що осіло... на нашій землі і що тим самим стало частиною України без огляду на його плем'яне чи культурне походження, на його «расову» чи ідеологічну «генеалогію» [3, с. 57-58], водночас солідаризуємося з твердженням польського історика і політичного діяча Генріка Літвіна: «Річ Посполита є нашим спільним минулим. Її реальність творили всі народи й усі вони відповідали за те, якою вона була. Ми не можемо розділити між собою цей спадок відповідно до сучасних критеріїв. Вони просто не діють... Тож ми не можемо розділити спадщину, але маємо замислитися над тим, хто її створив» [4, с. 36].

Дійсно, художньо-мистецький спадок діяльності ордену піарів на Волині впродовж кінця XVII – першої третини XIX ст. розділити між

поляками і українцями не можна, а досліджувати й осмислювати його самотність і значимість для їх культур необхідно, оскільки в історичній пам'яті, історичній свідомості будь-якої нації неабияку роль відіграє кровний зв'язок поколінь.

У цьому контексті вивчення і популяризація мистецьких здобутків ордену піарів на Волині кінця XVII – першої третини XIX ст., які є спільним культурним надбанням кількох народів-сусідів, має як суто пам'яткоохоронне, так і загальнодержавне значення. Осмислення своєрідності історичного шляху Волині як частини західного регіону Вітчизни, зокрема витоків її органічних зв'язків з європейським освітньо-культурним і художньо-мистецьким простором, володіє потенціалом неабиякого впливу на формування національної самосвідомості українського народу, його ідентичності.

Цей висновок вповні відповідає розмірковуванням видатного українського мислителя Мирослава Поповича, котрий у підсумках своєї праці «Нарис історії культури України» написав: «Піднесення української культури не буде результатом руйнації здобутого в рамках важкого минулого. Україна створила доробок, що його вона має тепер асимілювати на нових, сучасних, цивілізованих культурних європейських засадах. Варіантів катастрофи і втрати цінностей багато, варіант відродження лише один. Це – дбайливе збереження всього того, що служило в нашій історії істині, добру і красі» [7, с. 724].

Наукова новизна результатів дослідження полягає як у систематизації наявного на сьогоднішній день у вітчизняному мистецтвознавстві емпіричного матеріалу про художньо-мистецькі набутки римо-католицького ордену піарів на Волині впродовж кінця XVII – першої третини XIX ст., так і спробі здійснення аналітичних узагальнень щодо їх теоретичного обґрунтування.

Висновки. Якщо надбання освітніх комунікацій представників ордену піарів, їх значимість у контексті тих трансформацій, яких зазнавав духовно-культурний ландшафт Волині, все ж стали предметом досліджень окремих вітчизняних дослідників, то художньо-мистецький сегмент їхньої діяльності за незначним винятком лишається поза їх науковим інтересом. Знання про мистецьку складову праці ченців ордену піарів на Волині значимі щонайменше тим, що вони зробили свій внесок в утвердження в краї духовності, етики й естетики бароко як універсальної системи. Воно стало «відліком існування культур Нового часу», справило визначальний вплив

на українське бароко, «яке успадкувало барокову естетику своїх перших «учителів» нового мистецтва – поляків» [15, с. 453]. Цей загальноєвропейський стиль, «жваво підхоплений в Україні» у другій половині XVII ст., перетворив українську культуру на самостійну частину всеєвропейської культурно-історичної епохи бароко [15, с. 457].

Список літератури:

1. Жолтовський П. М. Монументальний живопис на Україні XVII–XVIII ст. К. : Наукова думка, 1988. 158 с.
2. Кравич Д. П. Львівська барокова скульптура: джерела інспірацій. Українське барокко та європейський контекст. К. : Наукова думка, 1991. С. 96–105.
3. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Нью-Йорк : Накладом Видавництва Корпорації «Булава», 1956. 111 с.
4. Літвін Г. Третій рівноправний суб'єкт федерації. *Пам'ятки України*. 2016. № 5. С. 20–36.
5. Мельник В. Дубровицький монастир піарів – визначний культурний та освітній осередок Волинського Полісся XVIII–XIX століття. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею* : збірник наукових праць. Випуск XVI. Частина 2. Рівне : Дятлик М., 2015. С. 51–55.
6. Михайлишин О. Костьол Св. Антонія в Великих Межирічах (Корецьких): три століття життя. *Пам'ятки сакрального мистецтва Волині* : науковий збірник. Випуск 8. Луцьк : Надстир'я, 2001. С. 134–139.
7. Попович М. Нарис історії культури України. К. : АртЕк, 1998. 728 с.
8. Рычков П. Дорогами Южной Ровенщины (От Корца до Пляшевой). М. : Искусство, 1989. 176 с.
9. Скрипник Г. Історія українського мистецтва: нові наукові контексти та суспільні виклики. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16867/01-Skrypnik.pdf?sequence=1>
10. Урсу Н. Мистецька спадщина домініканського ордену на території України XVII–XVIII ст. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2006. 372 с.
11. Шеретюк Р.М. Шкільний театр у контексті культурно-освітньої діяльності ордену піарів на Волині (XVII – перша половина XIX ст.). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку* : збірник наукових праць. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Вип. 23 / упоряд. В. Г. Виткалов ; редкол.: Ю. П. Богуцький, С. В. Виткалов, С. М. Волков та ін. ; наук.-бібліогр. редагування наукової бібліотеки РДГУ. Рівне : РДГУ, 2016. С. 8–13.
12. Шеретюк Р. М. Кароль (Лукаш) Гюбель (1722–1793): художник у чернечому вбранні: історико-мистецтвознавче видання. Рівне : РДГУ, 2017. 62 с.
13. Шеретюк Р., Стоколос Н. «Pietas et Litterae» («Благочестя та Освіта»). Культурно-освітня діяльність ордену піарів на Волині (кінець XVII – перша третина XIX ст.) : монографія. Рівне : О Зень, 2018. 289 с.
14. Яковенко Н. Латинське шкільництво і «шкільний гуманізм» в Україні кінця XVI – середини XVII ст. *Київська старовина*. 1997. № 1–2. С. 11–27.
15. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид., перероблене та розшир. К. : Критика, 2005. 584 с.

Sheretiuk R. M., Stokolos N. G. ARTISTIC ACQUISITIONS OF THE ORDER OF PIARISTS IN VOLYN (THE END OF THE 17TH – THE FIRST THIRD OF THE 19TH CENTURY)

The artistic achievements of Roman Catholic Order of Piarists on the territory of Volyn during the end of the 17th – the first third of the 19th century are discussed in the article, as the creation of the ideological landmarks of the late Baroque era in the sacred architecture, monumental painting and sculpture, and the main segments of artistic and aesthetic space of its school education are analyzed.

The research methodology is based on scientific principles, historicism, and systematicity. They were used as general scientific (analysis and synthesis, systematization and generalization), as well as special scientific methods, in particular, problem-thematic, chronological, iconographic and stylistic analysis. The scientific novelty of the article lies in systematization of available today, in domestic art history the empirical material about the artistic achievements of the Roman Catholic Order of Piarists in Volyn during the end of the 17th century – the first third of the 19th century and attempts of analytical generalizations regarding their theoretical reasoning.

It has been established that in Piarists sacral monumental complexes, authentic samples of the Western European Baroque style were embodied. They were compiled with the participation of leading specialists from Western and Eastern Europe. It is outlined that the organic element of architectural ensembles of Piarists churches in Volyn was monumental statuary plastic, and also highly artistic wood carving. It is argued that pictorial works of Karol Gübel, which decorated the buildings of Lyubeshivskiyi and Dubrovitskiyi center of the Order of Piarists, according to the level of implementation, originality of plots, perfection of compositions, expression, as well as unique coloring, are classified by experts as masterpieces of European art. It is

emphasized that segments of the artistic practice of the Order of Piarists in Volyn in the 17th – first third of the 19th century were: aesthetic potential of architecture collegiums, their interiors, the famous European artists were involved into creation the design, musical accompaniment of religious ceremonies and significant events of secular life; theatricals; botanical gardens and parks with unique collections of plants.

Key words: *Volyn, Roman Catholic Order of Piarists, Late Baroque, sacred architecture, monumental statuary plastic, decorative plastic, fresco, aestheticization of the educational environment.*